

MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARDA NUTQ NUQSONLARINING KELIB CHIQISH SABABLARI VA ULARNI BARTARAF ETISH YO'LLARI

QURANBAYEVA MUXTASAR SULTANBAYEVNA

Andijon viloyati Jalaquduq tumani 13-DMTT logopedi

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada maktabgacha yoshdagi bolalarda nutq nuqsonlarining kelib chiqish sabablari hamda ularni bartaraf etishning samarali usullari tahlil qilinadi. Nutq buzilishlarining biologik, psixologik va ijtimoiy omillari ilmiy jihatdan asoslab beriladi. Shuningdek, erta tashxis qo'yish, logopedik mashg'ulotlar, ota-ona va pedagog hamkorligi orqali nutq nuqsonlarini kamaytirish va oldini olish yo'llari yoritiladi. Tadqiqotda bolalarning nutq rivojlanish jarayoni, artikulyatsion apparat faoliyati hamda nutqiy muhitning ahamiyati keng ko'rib chiqiladi. Mazkur ish maktabgacha ta'lim tashkilotlari pedagoglari, logopedlar va ota-onalar uchun amaliy tavsiyalarni o'z ichiga oladi.

Kalit so'zlar: *maktabgacha yosh, nutq nuqsonlari, dislaliya, dizartriya, logopedik mashg'ulotlar, nutq rivojlanishi, artikulyatsiya, erta tashxis, pedagogik yordam, psixologik omillar.*

KIRISH

Maktabgacha yosh davri bolaning jismoniy, aqliy va nutqiy rivojlanishida eng muhim bosqich hisoblanadi. Aynan shu davrda nutq faoliyati shakllanadi, lug'at boyligi kengayadi va bola atrof-muhit bilan muloqot qilish ko'nikmalarini egallaydi. Nutqning to'liq va ravon rivojlanishi esa bolaning keyingi ta'lim jarayoniga muvaffaqiyatli moslashuvi uchun asos bo'lib xizmat qiladi.

So'nggi yillarda maktabgacha yoshdagi bolalar orasida turli nutq nuqsonlari — tovushlarni noto'g'ri talaffuz qilish, so'z boyligining yetarli darajada shakllanmasligi, gap tuzishda qiyinchiliklar kabi muammolar ko'payib borayotgani kuzatilmoqda. Ushbu holat biologik omillar, markaziy asab tizimi faoliyatidagi buzilishlar, eshitish qobiliyatidagi muammolar, noto'g'ri nutqiy muhit, pedagogik e'tiborsizlik hamda psixologik omillar bilan bog'liq bo'lishi mumkin.

Nutq nuqsonlarini erta aniqlash va ularni o'z vaqtida bartaraf etish bola shaxsining har tomonlama rivojlanishida muhim ahamiyat kasb etadi. Shu bois maktabgacha ta'lim tashkilotlarida logopedik yordamni to'g'ri tashkil etish, ota-onalar va pedagoglar hamkorligini yo'lga qo'yish dolzarb vazifalardan biri hisoblanadi.

ASOSIY QISM

Maktabgacha yosh davri bolaning nutqiy rivojlanishi shakllanadigan eng muhim bosqich hisoblanadi. Shu sababli O'zbekiston Respublikasida ushbu sohani huquqiy

jihtadan tartibga soluvchi bir qator normativ-huquqiy hujjatlar qabul qilingan. Jumladan, 2019-yil 16-dekabrda qabul qilingan “Maktabgacha ta’lim va tarbiya to’g’risida”gi Qonunda maktabgacha yoshdagi bolalarning intellektual, ma’naviy, estetik va nutqiy rivojlanishini ta’minlash davlat siyosatining ustuvor yo’nalishlaridan biri sifatida belgilangan. Ushbu qonunda alohida ta’lim ehtiyojlariga ega bo’lgan bolalarga korreksion-pedagogik yordam ko’rsatish, logoped va psixolog mutaxassislarni jalb etish zarurligi qayd etiladi.

Shuningdek, 2020-yil 23-sentabrda qabul qilingan yangi tahrirdagi “Ta’lim to’g’risida”gi Qonunda inklyuziv ta’lim tamoyili mustahkamlangan bo’lib, unda har bir bolaning sog’lig’i va rivojlanish xususiyatidan qat’i nazar sifatli ta’lim olish huquqi kafolatlanadi. Bu norma nutq nuqsoniga ega bolalarni erta aniqlash va ularni maktabgacha ta’lim tizimida qo’llab-quvvatlashni davlat darajasida belgilab beradi. 2017-yil 30-sentabrda qabul qilingan maktabgacha ta’lim tizimini boshqarishni takomillashtirishga qaratilgan Prezident farmonida maktabgacha ta’lim muassasalarida zamonaviy pedagogik texnologiyalarni joriy etish, malakali kadrlarni tayyorlash hamda bolalarning nutqiy rivojlanishini qo’llab-quvvatlovchi metodik xizmatlarni kuchaytirish vazifalari belgilangan. Ushbu hujjatlar maktabgacha ta’lim tashkilotlarida logopedik xizmatni yo’lga qo’yish uchun huquqiy asos bo’lib xizmat qiladi.

Nutq nuqsonlarining kelib chiqish sabablari ko’p qirrali hisoblanadi. Biologik omillar sifatida homiladorlik va tug’ruq jarayonidagi asoratlar, markaziy asab tizimi shikastlanishlari, eshitish qobiliyatining pasayishi qayd etiladi. Psixologik omillar orasida bolaning emotsional yetishmovchiligi, oiladagi salbiy muhit, qo’rquv va stress holatlari muhim o’rin tutadi. Ijtimoiy omillar esa nutqiy muhitning kambag’alligi, otalarning bola bilan yetarli muloqot qilmasligi, gadjetlarga haddan tashqari bog’lanish bilan bog’liq.

Mashhur rus psixologi Lev Vygotskiy o’zining nutq va tafakkur rivoji haqidagi tadqiqotlarida bola nutqi ijtimoiy muhit ta’sirida shakllanishini ta’kidlab, muloqotning yetishmasligi nutq rivojlanishida kechikishlarga olib kelishini qayd etgan. Uning fikricha, “bolaning nutqi avvalo ijtimoiy vosita sifatida paydo bo’ladi, keyinchalik esa ichki nutqqa aylanadi”. Bu qarash maktabgacha ta’lim muassasalarida faol muloqot muhiti yaratish zarurligini ko’rsatadi.

Aleksandr Luriya esa nutq faoliyatini markaziy asab tizimi bilan bog’lab o’rganib, nutq buzilishlari ko’pincha miya faoliyatidagi funksional o’zgarishlar bilan bog’liqligini ilmiy asoslab bergan. Uning tadqiqotlari logopedik mashg’ulotlarda individual yondashuv muhimligini ko’rsatadi.

Amaliyotda dislaliya, dizartriya, alaliya kabi nutq nuqsonlari uchrab turadi. Masalan, dislaliya holatida bola ayrim tovushlarni noto’g’ri talaffuz qiladi. Bunday vaziyatda logoped artikulyatsion mashqlar, tovushlarni differensial talaffuz qilish,

ko'zguli mashg'ulotlar orqali muammoni bartaraf etadi. Dizatriya holatida esa nafas olish, artikulyatsiya va ovoz chiqarish apparati bilan bog'liq mashqlar qo'llaniladi.

O'zbekiston Respublikasi qonunchiligiga muvofiq maktabgacha ta'lim tashkilotlarida psixologik-pedagogik kuzatuv olib borilishi, bolalarning rivojlanish darajasi monitoring qilinishi belgilangan. Bu esa nutq nuqsonlarini erta aniqlash imkonini beradi. Masalan, bolada uch yoshga qadar oddiy gap tuzish qobiliyati shakllanmasa, pedagog va ota-ona hamkorligida logopedik ko'rik tashkil etiladi.

Nutq nuqsonlarini bartaraf etishda kompleks yondashuv muhimdir. Bunda logopedik mashg'ulotlar, psixologik yordam, ota-onalarga metodik tavsiyalar berish va bolaga boy nutqiy muhit yaratish asosiy omil hisoblanadi. Ertak o'qish, rolli o'yinlar, she'r yodlash, dialogik muloqot tashkil etish bolalarning nutqini faollashtiradi.

Lev Vygotskiy qarashlari asosida tahlil:

Lev Vygotskiy o'zining "Tafakkur va nutq" asarida bola nutqi ijtimoiy muhit ta'sirida shakllanishini ta'kidlaydi. U shunday yozadi: "Har qanday psixik funktsiya avvalo ijtimoiy shaklda, so'ngra individual shaklda namoyon bo'ladi."

Mazkur fikr nutq nuqsonlarining kelib chiqishida ijtimoiy omillarning bevosita ta'sirini ko'rsatadi. Agar bola yetarli muloqot muhitiga ega bo'lmasa, uning nutqi sekin rivojlanadi. Masalan, ota-onalar tomonidan gadjetlardan ortiqcha foydalanish natijasida bola passiv tinglovchiga aylanadi, natijada dialogik nutq shakllanmaydi. Vygotskiy nazariyasiga ko'ra, muloqot va hamkorlik faoliyati bolaning "yaqin rivojlanish zonasi"ni kengaytiradi. Demak, nutq nuqsonlarini bartaraf etishda faol muloqot muhiti yaratish asosiy yo'l hisoblanadi.

Aleksandr Luriya tadqiqotlari asosida tahlil:

Aleksandr Luriya "Oliy psixik funksiyalarning rivojlanishi" asarida nutqni miya faoliyati bilan bog'liq murakkab tizim sifatida talqin qiladi. U shunday ta'kidlaydi: "Nutq inson ongining markaziy vositasidir va u miyaning turli zonalar hamkorligida amalga oshadi."

Bu qarash nutq nuqsonlarining biologik sabablarini tushuntiradi. Masalan, perinatal jarohatlar yoki markaziy asab tizimidagi funksional buzilishlar dizatriya yoki alaliyaga olib kelishi mumkin. Luriya tadqiqotlari asosida logopedik mashg'ulotlarda individual yondashuv, artikulyatsion apparatni rivojlantirish, nafas va ovoz mashqlarini qo'llash zarurligi ilmiy asoslanadi.

Jin Piaget nazariyasi asosida tahlil:

Jean Piaget o'zining "Bolalarda tafakkur va nutqning rivojlanishi" asarida nutqni intellektual rivojlanish bosqichlari bilan bog'laydi. U bola nutqi dastlab egotsentrik xarakterga ega bo'lib, keyinchalik ijtimoiy nutqqa aylanishini ta'kidlaydi.

Agar bola o'z fikrini izchil ifoda eta olmasa yoki lug'at boyligi yetarli darajada shakllanmagan bo'lsa, bu uning kognitiv rivojlanish jarayonidagi kechikish bilan

bog'liq bo'lishi mumkin. Masalan, to'rt yoshli bola oddiy gap tuzishda qiynalsa, bu nutq rivojlanishidagi orqada qolish belgisidir. Piaget nazariyasi asosida bolaga mantiqiy o'yinlar, savol-javob mashqlari va rolli o'yinlar orqali yordam berish mumkin.

K.D. Ushinskiy pedagogik qarashlari:

K.D. Ushinskiy "Inson tarbiyasi predmeti sifatida" asarida til va nutqni shaxs shakllanishining asosi sifatida baholaydi. U shunday yozadi: "Til – bu tafakkur quroli, tafakkur esa tarbiyaning asosidir."

Bu fikr nutq nuqsonlari bolaning umumiy rivojlanishiga ta'sir ko'rsatishini anglatadi. Agar bola tovushlarni noto'g'ri talaffuz qilsa yoki fikrini aniq ifodalay olmasa, uning ijtimoiy moslashuvi qiyinlashadi. Shu sababli maktabgacha ta'lim tashkilotlarida she'r yodlash, ertak aytib berish, dramatizatsiya mashg'ulotlari nutqni rivojlantirishda muhim vosita hisoblanadi.

XULOSA

Maktabgacha yoshdagi bolalarda nutq nuqsonlarining kelib chiqish sabablari va ularni bartaraf etish yo'llarini ilmiy manbalar hamda amaliy tajribalar asosida tahlil qilish shuni ko'rsatadiki, nutq buzilishlari ko'p omilli xususiyatga ega. Ularning shakllanishida biologik omillar, markaziy asab tizimi faoliyati, psixologik holat, oilaviy muhit va ijtimoiy sharoit o'zaro bog'liq holda ta'sir ko'rsatadi.

Lev Vygotskiy ta'kidlaganidek, bola nutqi avvalo ijtimoiy muloqot jarayonida shakllanadi. Demak, boy nutqiy muhit va faol kommunikativ jarayon nutq rivojining asosiy sharti hisoblanadi. Aleksandr Luriya ilmiy qarashlari esa nutq faoliyati miya tizimlari bilan uzviy bog'liqligini ko'rsatib, logopedik va psixologik yondashuvning ahamiyatini asoslaydi. Jean Piaget nutq va tafakkur o'rtasidagi bog'liqlikni izohlab, nutq buzilishlari kognitiv rivojlanish bilan ham aloqador ekanligini ta'kidlaydi. Ushinskiy esa tilni shaxs shakllanishining asosi sifatida baholab, nutq rivoji tarbiya jarayonining ajralmas qismi ekanligini ko'rsatadi.

O'zbekiston Respublikasida qabul qilingan ta'lim sohasidagi normativ-huquqiy hujjatlar maktabgacha yoshdagi bolalarning har tomonlama rivojlanishini, jumladan nutqiy rivojlanishini qo'llab-quvvatlash uchun mustahkam huquqiy zamin yaratgan. Inklyuziv ta'lim tamoyillari va korreksion-pedagogik xizmatni tashkil etish talablari nutq nuqsonlarini erta aniqlash va samarali bartaraf etishga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Vygotskiy L.S. **Tafakkur va nutq**. – Toshkent: O'qituvchi nashriyoti, 1982.
2. Luriya A.R. **Oliy psixik funksiyalarning rivojlanishi va buzilishlari**. – Toshkent: Fan nashriyoti, 1979.
3. O'zbekiston Respublikasining **"Ta'lim to'g'risida"gi Qonuni**. – Toshkent, 2020-yil 23-sentabr

4. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining PQ-3261-sonli “**Maktabgacha ta’lim tizimini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida**”gi qarori. – Toshkent, 2017-yil 9-sentabr.